

ДРАГИША БОЈОВИЋ

ЗАВЕШТАЊЕ СВЕТОГА САВЕ

По Божјем допуштењу, а по позиву из најугледније српске културне институције, Матице српске, удостојен сам да на овом месту изговорим слово, које не може почети другачије него ускликом: Благословен народ у коме се родио, благословено место његовог рођења, благословено дело што као завештање остави отачаству своме.

У овој години када, већ и у овоме дану и овога часа, почињемо прослављати велики јубилеј – 850 година од рођења Светога Саве, није наодмет, имајући у виду све наше историјске падове, да се упитамо:

Знамо ли где се родио онај који је рођен да узрасе од Растка до Саве, а од Саве до Светога Саве?

Колико Срба може одговорити на ово питање? Колико њих може рећи где је Растков завичај?

Можемо ли наслутити колико су се волели Рас и Растко?

У којој је шуми храстовој у Расу Растко заволео бадњак?

Који је храст растао са Растком?¹

Схватајући значај оваквих питања, историчарка Јованка Калић је уложила највише труда, истраживачког умећа и знања да утврди да је Растко Немањић дете Расе и да је рођен 1175. године у историјској Дежеви. То је она Дежева којој се диве чувени и помало заборављени Милан Кашанин и за коју каже да се не зна да ли је богатија светлошћу и бојама с пролећа или у јесен.²

У међувремену десио се заборав.

¹ Види: Драгиша Бојовић, „Кад је Сава био Растко”, *Жички благовесник*, април–јун 2023, 23–26.

² Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд 1990, 133.

Пре него што смо заборавили Косово, заборавили смо Рашку, родно место Савине науке и наше књижевности.

Савина наука је Христова наука, а његово богословље је идентично његовом правоверју.

Почеци наше књижевности су рашки и светосавски.

Али тек што смо се удаљили од схоластике, упали смо у глиб религиологије.

Зато што смо се, у једном тренутку, удаљили од светосавске философије живота, сурвали смо се у безбожништво.

Верујем да се налазимо на путу повратка. Тај повратак није могућ ако не разумемо духовни тестамент Светога Саве.

Ипак, разумевање једног комплексног односа између првог српског архиепископа и српског народа, архипастира и повереног му стада, може бити запретано како великом дистанцом која нас дели од тог времена, тако и непознавањем богословља изворних текстова и порука које доносе аутентични дух епохе. На једној страни, до данашњих дана, сачувана је свест о значају Светога Саве и његовог дела, али је, на другој страни, његово предање, које је предање Цркве, прекривено наслагама учења која нити су светосавска нити предањска. Дух новог времена најчешће није дух предања. Вапаји аутентичних Савиних ученика, од његовог до нашег времена, управо су усмерени против заборава и против искривљавања праве вере. Најбољи лек за болести духа надолазећих времена је *дух вечности*, како је то на бриљантан начин дефинисао један од највећих ученика Светога Саве, Свети Јустин Ћелијски. Свети Сава у свом времену као меру свих ствари узима Господа Исуса Христа и он је центар свих поука Светога Саве.

Какав данак узима дух нашег времена најбоље говори недавна поука односно ауторски текст једног архијереја. У њему је улога онога који треба да спасава додељена људима. На другој страни, ниједном речју овај архијереј не помиње јединог истинског Спаситеља, дакле онога који је дошао да спасе овај свет, који га једини може спасти и донети мир међу људе. Напротив, изречена је једна од највећих јереси, јер је човеку, а не Богочовеку Христу, намења мисија спасења, а као један од идеала помиње се Европа, која је данас у већем суноврату него у време када је о њој писао отац Јустин. Нисам могао утврдити на којем су богословљу засновани ставови овог архијереја.

На прагу новог европског анархизма и револуција, који су закуцали и на наша врата, није наодмет подсетити се још једном речи Јустина Ћелијског, изговорених давне 1923. године, а које су данас још актуелније:

Савремени хришћани су се уплашили од духа времена нашег: од атеизма и анархизма, од ратова и револуција... Пробуђени – нека узму свеоружје Божје: нека бедра своја опашу истином и обуку се у оклоп правде; нека обуку ноге у Еванђеље мира и узму штит вере; нека узму кацигу спасења и мач духовни – реч Божју...³

То оружје доносило је победе у свим временима, од Мојсија до цара Давида, од Давида до Константина, од Константина до Стефана Немање, од Немање до светог кнеза Лазара. Оклоп таквог српског оружја позлађен је речима Светога Саве.

Но, шта је реч Светога Саве? Шта је његова опорука српскоме народу? Можемо ли говорити о његовом завештању?

Упркос чињеници да нису сачувана сва његова дела, можемо реконструисати основне елементе Савиног завештања, које је он оставио своје отачаству. Чак и да нису сачуване његове беседе и поуке, може се на основу јединствене паралеле између боговидца Мојсија и богоносца Саве, између Јакова названог Израил и Саве, названог „нови Израил”, замислити какве је идеје и завете оставио први српски архијереј своје народу. Јер он који је назван „нови Израил” све обећане завете „предаде деци свога отачаства”.⁴ Дакле, ово је прворазредно сведочанство, које говори да је Свети Сава предао наслеђено предање и апостолском благодаћу изречене поуке онима које је поучавао дан и ноћ и просвећивао речју Божјом.

Иако постоје подаци о два његова завештања која је он оставио иза себе, ниједно од њих није сачувано. Прво, које је упућено сабору његовог отачаства, садржи један одломак. Друго, предсмртно завештање, само се помиње у изворима. Прво завештање помиње Доментијан у оквиру Похвале Светоме Сави.⁵ Упућено је сабору Савиног отачаства, архијерејима, јерејима, преподобним и богоносним чрнцима и свим сродницима, као и свој деци отачаства. Доментијан цитира део завештања:

Сведочанство Господње, свето јеванђелско и истинито законположење и апостолска предања и пророчка проповедања и исправљења светих богоносних отаца и божанска учења предана вам од мене, добро сачувавши испуните, да вам Господ за то у онај велики и просвећени дан даде добру и пуну меру, и да будете чисти не само у три дана, но да будете свети телом и духом и у све дане

³ Преподобни Јустин Ћелијски, „Сетве и жетве”, *О духу времена*, Народна књига – Алфа, Београд 2009, 64.

⁴ Доментијан, *Живот Свеиога Саве*, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1988, 211.

⁵ Исто, 214.

вашега живота; и да су бедра ваша препојасана истином, и да светилници ваши горе милостињом према ништима, и да сте ви подобни људима који чекају Господина својега и који творе вољу његову, којима је Господ на небесима спремио престо свој, и да Господ Бог ваш, дошавши нађе вас спремне, и не само да се удостојите да чујете глас Господа вашега, но да се и настаните са њиме у бесконачне векове, да се на вама изврши реч Господња: „Јер биће, рече, први последњи, а последњи први.”⁶

Иако је реч само о делу завештања, овај одломак је врло драгоцен јер сведочи о завету који је Сава оставио свом народу.

Друго завештање се може назвати предсмртним. Наиме, када је Свети Сава почео боловати у Трнову, он је послао ученике своје у Србију да пренесу све реликвије донете из Јерусалима и Свете Земље. Уз то он шаље писани благослов „свој деци својој и благословивши сва чеда своја и сроднике своје и богопредано му стадо народа и земљу свога отачества”.⁷ Теодосије је конкретнији у опису писма, које је по својим ученицима Сава послао у Србију. Писмом је он „даровао мир и благослов Владиславу краљу и својега престола намеснику, блаженом Арсенију архиепископу, и свој земљи народа свога”.⁸ И из Теодосијевог исказа може се закључити да писмо има заветни карактер.

Иако прво завештање садржи само одломак, може се јасно уочити да је примарна Савина порука да његово отачество сачува стубове предања, које им он директно предаје. То су: јеванђеље Господње, апостолска учења, пророчки списи, писано наслеђе Светих отаца и сва божанска учења. Затим поручује да деца његовог отачества буду спремна да превазиђу стари Израиљ светостију тела и духа, да буду обучени у истину, да буду милостиви према сиротињи и да својим животом буду спремни за Други долазак Христов.

Сви ови елементи Савиног завештања могу се пронаћи у Савиним беседама, те на основу њих можемо реконструисати целину несачуваног завештања. Но, чак да је и оно сачувано у целости, Савине беседе би остале и даље прворазредни извор за разумевање његовог свеукупног тестамена. Реч је, пре свега, о двема студеничким и трима жичким беседама.

Из њих се аутентичним исказима могу представити основни елементи Савиних заповести архијерејима, владарима, властели, као и свима у Цркви и држави. То су:

⁶ Исто, 214–215.

⁷ Исто, 221.

⁸ Теодосије, *Житије Светиога Саве*, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1988, 248.

1. Последујте пастиру своме
2. Разумите смислено моју реч
3. Држимо се праве вере
4. Сачувајте Божје заповести
5. Учење духовно није игра
6. Пожуримо ка добрим делима
7. Свагда духом својим да молимо Господа Бога
8. Не брините се за оно што је земаљско
9. Човекове душе није достојан цео свет

1. Последујте пастиру своме

Савина заповест о угледању на пастира изречена је у његовој *Првој студијничкој беседи*, која је упућена благоверном народу, монасима и брату Стефану. Изговорена је поводом мироточења моштију Светог Симеона у Студеници, што му је представљало добар повод да упути заповест окупљенима о поштовању Стефана Немање као узорног пастира. Указује се шта је све потребно добро чинити а што је чинио сам Немања:

Да, и ви, браћо љубима и чеда овога светог учитеља, који вам је показао добар пример ради вашег спасења, последујте пастиру своме добрим подвигом и чистом вером и преочишћеним душама и нескврним телима и непорочним умовима и просвећеним савестима, свугда носећи чисту мисао у својим душама, свагда спремни ка сваком богољубљу, чистећи се од сваког греха, а избобилујући у сваком добром делу, држећи здраву веру, и Бога свега, неба и земље, свагда молећи и славећи и благодарећи, и преузносећи га хвалама и песмама духовним, смирујући се сами умовима својим, припадајући к њему и клањајући му се свагда молећи и славећи и благодарећи, и преузносећи га хвалама и песмама духовним, смирујући се самим умовима својима, припадајући к њему и клањајући му се свагда без сумњања, и уздржавајући се свагда од свакога зла, брзо и чисто и успешно управљајући свој живот на савршење његових светих заповести...⁹

Треба, међутим, нагласити да је и пре тога млади монах Сава у првом писму Немањи из Свете Горе истакао значај угледања на српског пастира:

⁹ Доментијан, *Живот Светиога Саве*, 119.

Да нас Господ твојим светим молитвама удостоји последовати твојим светим стопама. Јер ти си се више трудио на апостолском зидању, полажући основе свете Христове вере.¹⁰

Порука из студеничке беседе је универзалног карактера и односи се на поштовање свих наших пастира, међу којима је, из наше перспективе, Свети Сава најзначајнији. Она је засигурно кроз читав средњи век служила као образац поштовања српског пастира, без обзира да ли је реч о владару или архијереју, али, истовремено, представља срж Савиног завештања, које ће потпуне обресе добити у његовим архијерејским жичким беседама.

2. Разумите смислено моју реч

Свети Сава као монах био је одан ћутању, али је као архијереј говорио јасно и недвосмислено у духу Писма и Светих отаца, односно у духу Светог предања. Као монах, „чувајући језик свој и уста своја [...], никада се не удостоји празне речи”.¹¹ На другој страни, свестан сопствене архијерејске одговорности, он је у једном тренутку морао узвикнути: „Да, и мени уздигнутом на овај степен, од сада ми није лепо ћутати, нити да гледајући ми своје ствари будем најамник а не истинити пастир.”¹² На другом месту Свети Сава, остављајући заповести духовној деци и целом отачаству, инсистира на разумевању његове изговорене речи: „Браћо и оци и чеда, разумите смислено моју реч к вашем благоверију, ово богомисаоно самотрење о нашем спасењу...”¹³ Та реч је апостолска, иако, како каже, сами апостоли „нису стигли до нас”,¹⁴ али су оци наши чули „у истину речи њихове”.¹⁵ Уздизањем Светог Саве у ранг архипастирства Господ је желео да он, духом и речју апостола, објави реч своју о нашем спасењу.¹⁶

Савин ученик Доментијан оставио је упечатљиво сведочанство о лепоти и свештеном карактеру његовог језика називајући га *медословесним*. Дакле, медословесни језик је свети и божански језик. Семантика овог атрибута подразумева унутрашње присуство Бога у структури језика, дакле не само реторичко обожење језика већ и његово конституисање и опстајање само у садејству и кроз бивство-

¹⁰ Исто, 78.

¹¹ Исто, 216.

¹² Исто, 144.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто, 148.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

вање Логоса у њему. Логос је и со, па се сладост језика постиже и кроз присуство соли у њему. То значи да је тај језик слadak односно свет и да у себи садржи само Слово, Бога Логоса. Дакле, тај језик није језик *духа времена* већ језик *духа вечности*. И од својих ученика Сава тражи исту посвећеност изградњи језика, да тај језик има исту сладост и да садржи присуство самога Бога. Дакле, медословесни језик је свети и божански језик. У чувеној *Бесеги еџискојима* Сава заповеда својим ученицима да, ако се уздигну ка књигама, *буду слајки сољу нашеј језика*. А Свети апостол Павле каже у *Посланици Колошанима*: „Реч ваша нека бива свагда у благодати, сољу зачињена” (Кол. 4, 6).

Облагодаћење нашег језика долази преко Духа Светог и кроз присуство Христа у њему, који је со, јер укида бљутавост и васпоставља сладост вечног живота. Језик који је примио Христа постаје храм спасења, преко кога се спасавају и они који творе и они који творевину виде као непресушну и неућутну химну Господу. Тако творевина постаје ближа Богу од самог аутора, који није само недостојан већ је и скривен по смислу стваралачког подвига и унижен по смислу свог аскетског опредељења.¹⁷

Савина преданост речи и неговању језика, који је његов верни ученик Доментијан могао назвати медословесним, један је од највећих завета. Свети Сава није могао ни претпоставити у какав ћемо грех упасти немаром према ћирилици, зато је све што је његово и што је његовом светом речју написано и освештано велики завет очувања свете ћирилице.

3. Држимо се праве вере

Ако постоји Савина заповест коју можемо назвати *зайовешћу над зайовесћима*, то је свакако његов чувени императив „држимо се праве вере”, дефинисан најбоље у жичкој *Бесеги о истинијој вери*:

И ово прво молим вас, дакле, браћо и чеда, сву нашу наду положивши на Бога, прво држимо се праве вере његове. Јер другога основа, као што рече апостол, не може нико положити, но само који положи Дух Свети кроз своје свете апостоле и богоносне оце, што је права вера, која је кроз седам васељенских сабора извештена и проповедана, и после овога на овом основу свете вере треба нам злато и сребро и драго камење, то јест добра дела изграђивати.¹⁸

¹⁷ Драгиша Бојовић, *Свети Сава у српској књижевности и култури*, Службени гласник, Београд 2022, 217.

¹⁸ Доментијан, нав. дело, 148.

Права вера је правоверје или православље и у његовим беседама назива се још и истинитом, добром, чистом и здравом вером. На најбољи начин представљена је у наведеној беседи. Садржи све кључне догмате: о Светој Тројици, о двама природама Богочовека, о часном крсту, о крштењу и о иконама. Свети Сава недвосмислено показује да је само права вера пут ка вечној светлости. То је она светлост „коју са јединим анђелима можемо видети, којој ни почетак не почиње, ни крај престаје”.¹⁹ *Беседа о истинитијој вери* садржи читав каталог елемената правоверја: вера чиста, молитва честа, љубав, нада, савест чиста, пост, бдење, истина, телесна чистота, душевно уздржање, разум светог крштења, покајање, исповедање грехова, плач, смерност, мржња греха, неопијање, неблуђење, једном речју чист живот.

На другој страни, Сава је, позивајући се на одлуке седам васељенских сабора, проклео све јереси, а нарочито је изобличавао и проклео злу латинску јерес.²⁰ Ова је јерес, као што је овде свима познато, кроз читаву нашу историју остављала по српски народ погубне демографске, верске, националне и идентитетске последице. Тога су били свесни и Стефан Немања и Свети Сава, па су се потрудили да ову јерес истребе.

Сава је упамћен, као и отац његов, као „истинити истребитељ безбожних јеретика”,²¹ тих „јавних и видљивих вукова”. Колики је значај Свети Сава придавао правој вери говори и његово *Житије Светиога Симеона*, у којем се нарочито истиче правоверје његовог оца, који се назива „учитељем праве вере.”

4. Сачувајте Божје заповести

Савину заповест о чувању Божјих заповести налазимо, у различитим видовима, у свим његовим беседама. Истиче се потреба непорочног живота „у његовим светим заповестима”. Пре свега, реч је о двама заповестима о којима висе сав закон и пророци, уз нарочито истицање прве заповести: Љуби Господа Бога свим срцем својим и свом душом својом. У Другој студеничкој беседи Свети Сава овако доноси малу егзегезу о њој:

Јер прва заповест дана је свакоме човеку, и речено клањати се Господу Богу своме, и њему јединоме служити сваком душевном и телесном чистотом и сваком добром вером, и њему работати не-

¹⁹ Исто, 193.

²⁰ Теодосије, нав. дело, 212.

²¹ Доментијан, наведено дело, 188.

сагрешно, управљајући сав живот по његовој вољи, и њега јединог бојећи се, и смирујући се пред њим, и себе сматрајући као ништа, а Бога као све...²²

Беседа о истинијој вери почиње позивом на испуњавање божјих заповести, а завршава се Савином заповешћу о чувању заповести Божјих.²³ И Друга жичка беседа, названа *Поучавање ученика*, почиње позивом на њихово побожно извршавање, које је могуће само кроз испуњење међусобне љубави Бога и човека.²⁴

5. Учење духовно није игра

Свети Сава је био посвећен поучавању деце свога отачаства, попут Светог апостола Павла, учећи их дан и ноћ од младости до старости. Његова реч је била увек испуњена јеванђељем, а науком Христовом непосредно је учио и своје ученике, истичући њен примат над обичним реторичким вештинама. Зато истиче да „учење духовно није игра нити безумље мисли човечјих, но света вера”,²⁵ која је сачувана не само захваљујући учењима и пророчанствима већ и мученичким исповедањем и сведочењем. То учење је засновано на Светоме Писму и његовој светој речи. Свети Сава, као и његов отац, постао је „учитељ Речи”, јер је у себи имао реч Христа Речи.²⁶ Свест о светости речи он васпоставља као завет не само својим ученицима већ и свом роду.

6. Пожуримо ка добрим делима

Мисао Светог апостола Павла да је вера без дела мртва²⁷ у основи је Савиног завештања о чињењу добрих дела и милостиње. Та порука је нарочито била актуелна у Трећој жичкој беседи, која је, по садржају, беседа о страшном суду. Зато Свети Сава истиче потребу чињења добрих дела пре него што дође време Другог Христовог доласка. За чињење добрих дела биће враћено двоструко.²⁸ Колики је значај чињења милостиње говори и то да је та Савина заповест саставни део сачуваног одломка Савиног завештања.

²² Исто, 145.

²³ Исто, 147, 153.

²⁴ Исто, 185.

²⁵ Исто, 151.

²⁶ Теодосије, *Похвала Свештом Симеону и Свештоме Сави*, Београд 1988, 252.

²⁷ Доментијан, нав. дело, 151.

²⁸ Исто, 189.

7. Свагда духом својим да молимо Господа Бога

Читав живот Светога Саве у знаку је молитве. И он сам је дар молитве његових родитеља, а упокојио се изговарајући молитву о исходу душе. Како каже Теодосије, „плод молитве по природи се родивши, од Бога дан, Богу се и намени, што и би”.²⁹ Колики значај придаје молитви говори и то што је сматрао да је претпоставка царства небеског „вера чиста и молитва честа”. У два значајна архијерејска беседа, Другој студеничкој и у жичкој Поуци ученицима, истиче значај молитве идентичним речима, сматрајући мољења првим и последњим делом у животу верујућег човека. У Студеници то објављује „преподобним чрнцима и свему збору деце свога отачаства”, а у Жичи ученицима, које „учаше дан и ноћ” да је „прво и последње дело: непрестана и богоугодна мољења и молитве ка Богу”.³⁰ Овај Савин завет део је његовог наслеђа остављеног свим генерацијама након њега.

8. Не брините се за оно што је земаљско

Једна од највећих болести савременог човека и савременог света је брига за материјално и пролазно. Но та болест је болест свих времена, која је као мотив присутна у читавој библијској и светоотачкој књижевности, али и у богослужбеној поезији. За самог Светога Саву древни старци јерусалимски су рекли да он „не поживе себи на земљи ни овај један дан, но цео живот свој овога света посла ка небесима”.³¹ Он, који је сав живот усмерио ка висинама, могао је оставити завет свом отачаству истичући две кључне поруке: „Не брините се дакле за оно, што је земаљско. Остављајући оно што је привремено, купујмо небесно.”³² И: „Ако се обучете којим лакомисленостима злата или сребра, ако ли оденете тело којим предрагим ризама, ништа је друго него тело? Немојте помишљати шта имате, но шта сте и због чега сте.”³³ Сматрајући овај живот као ништа, Свети Сава у Другој жичкој беседи (Поучавање ученика) упућује снажну поруку о овом свету као о привременом човековом боравишту: „Јер нико од нас нема да остане овде, но сви ми треба да отидемо одавде.”³⁴

²⁹ Теодосије, *Житије Светога Саве*, 103.

³⁰ Доментијан, нав. дело, 145 и 186.

³¹ Исто, 203.

³² Исто, 189.

³³ Исто, 192.

³⁴ Исто, 186.

9. Човекове душе није достојан цео свет

Једна од најснажнијих јеванђељских мисли и једна од највећих опомена упућених човеку, који је у сваком трену изложен греху и паду, јесте: „Јер каква је корист човеку ако задобије сав свет, а души својој науди?“ (Мк 8, 36). Та мисао је засебно јеванђеље – јеванђеље душе. Свети Сава овај завет саопштава у *Посланици сѣуденичком ѿуману Сѣиригону*, а посебно место му даје у „Поуци ученицима“ истичући да душу треба сачувати за вечни живот и да ништа друго не може бити замена за душу, које није достојан цео свет.³⁵ Говорећи свеосвећеним епископима, учитељ њихов и наставник праве вере Сава каже: „Душа живи у векове, а тело брзо умире и године се брзо свршавају.“³⁶ Савина душа, према пророчанству Светога Симеона, постаће престо саме Господу.³⁷

Све оно о чему смо до сада говорили представља окосницу Савиног завештања, али се оно може употпунити и његовим другим заветним мислима. И ове и оне које нисмо истакли у знаку су Савиних заповести о љубави. Сваки је Савин завет, у ствари, завет љубави, јер љубав превазилази све и све испуњава. Заповест о љубави је заповест о Богу, јер „Бог је љубав“, како каже Свети Јован Богослов (1Јн).

Тим заветом Савино завештање добија пуноћу. Верујем да га можемо разумети и да смо спремни да останемо верни Савиним заповестима.

На самом крају дозволите ми да кажем и ово:

Када мисаоним рукама разгрнемо светлост српског средњовековља и небеске зраке вежемо у блиставе снопове, моћи ћемо да разумемо да семе и хлеб живота нису само у земаљској бразди већ се, пре свега, налазе у класју небеском. Нажалост, ми данас немамо довољно руку да саберемо у снопове то класје светлости, што је узрело у време Светога Саве и светих Немањића.³⁸ Потрудимо се макар да га изнесемо пред децу Савиног отацства.

А речи његовог завештања нека буду једини програм нашег управљања.

Драга господо,
За неке је сутра посебан дан.
Зову га 27. јануар. И посебно га најављују.
За мене је сутра Савиндан.

³⁵ Исто, 185.

³⁶ Исто, 189.

³⁷ Исто, 101.

³⁸ Д. Бојовић, *Свети Сава у српској књижевности и култури*, 220.

Између ова два дана није се тешко одредити.
Увек уз Светога Саву!
Нека би нас Господ удостојио тога.

(Светосавска беседа изговорена у Матици српској, 26. I 2025)

Др Драгиша П. Бојовић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Центар за црквене студије, Одељење за светосавске студије
dragisa.bojovic@filfak.ni.ac.rs